

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

МИНКО РАДОСЛАВОВ - ВЪЗПИТАНИК НА БОЛГРАДСКАТА ГИМНАЗИЯ И РЕВОЛЮЦИОНЕН ДЕЕЦ

Лъчезар Георгиев

В годините след Освобождението Минко Маринов Радославов е бил добре познат на българската общественост като народен учител, поборник за българската свобода, народен представител и държавник, близък до личности като Стефан Стамболов и Петко Каравелов. Сега неговото име се споменава рядко, като се изключат някои публикации на автори, предимно от В. Търновския край¹. Настоящата статия е един опит да се даде повече светлина върху личността и делото на този революционер, просветен деец, един от първостроителите на възродена България.

Минко Радославов е роден на 15 март 1849 г. в будното балканско село Златарица. Произхожда от заможно семейство. Башата, Марин Радославов, се ползва с авторитет сред селяните си и пред турските власти. По-големият брат на Минко - Радко Радославов, става известен учител, получавайки солидно образование в Прага и английския протестантски колеж на остров Корфу. В началото на учителската си кариера - от 15 май 1859 г. до 10 септември 1861 г. Радко Радославов е първият преподавател в новоизграденото по негова инициатива училище, в което учи и получава една добра начална подготовка и Минко Радославов.

Желанието да усъвършенства знанията си подтиква М. Радославов да напусне Златарица. Скоро за това се открива удобен случай. Години по-късно в едно свое писмо от 1931 г., изпратено от София до редактора на вестник "Еленска защита" Панайот Кършовски и впоследствие публикувано (през 1937 г., след смъртта на неговия автор) в мемоарно-документалната поредица "Из миналото. Документи по политическото ни възраждане", той пише: "През лятото на 1864 год, есента, заминах с господин д-р Васил Берон за Болград, който беше назначен директор на Болградската гимназия, сега покойник. Записах се редовен ученик и през 1870 г. свърших пълния гимназиален курс."²

Покровителството на известния културен и просветен деец д-р Васил Берон вдъхва сили и увереност на златаришкия младеж. Неговият покровител има голям авторитет благодарение на знанията си, получени в Мюнхен, Вюрцбург и Виена, където защитава докторат. Васил Берон е лекар в Букурещ, а от 1855 г. до 1864 г. практикува в Търново. В старата столица е председател на църковно-училищното настоятелство и управител на мъжките и девическите училища. По време на Кримската война като секретар на

българския комитет В. Берон развива в Букурещ активна дейност в Букурещ за събирането на наши доброволци на страната на Русия³. Възгледите си за националноосвободителното дело големият родолюбец предава и на учениците си в часовете по история. Несъмнено Минко Радославов е бил повлиян от личността на своя покровител. Нещо повече, сам той проявява усърдие и се включва в редовете на революционната емиграция, на която е отредено да застане в първите редове на борбите за национално освобождение. За този период от своя живот той пише в споменатото по-горе писмо до редактора П. С. Кършовски: "В периода на 6-годишното ми ученичество аз имах случай да се срещам с много наши емигранти, избягали от турско, в къщата на Митю Радев (Ямболската махала) като резиденция на всички преходящи въстаници, отиващи за Сърбия и другаде. Между многото, които познавах, беше и Сидер войвода от Гор. Оряховица, левент мъж, добър българин и голям патриот..."⁴

Може само да се съжاليا, че авторът на спомените е предал непълна информация за този иначе интересен период от националноосвободителното движение, когато и в Болград намира отражение формирането на Вътрешната революционна организация. В една ръкописна биография на поборника, писана от внучката на Минко Радославов - Надежда Георгиева, и съхранявана във фонда на Градския исторически музей - Златарица, авторката твърди, че след като завършва с отличие тамошната българска гимназия "от Болград той заминава за Одеса, където му било предложено да следва висша военна академия. Тук обаче попада в българското революционно движение, на което всецяло се отдава. От Одеса Минко Радославов се завръща в България и за да прикрие своята революционна дейност, става учител."⁵

Като цяло тази кратка ръкописна биография, която се позовава на публикации в периодичния печат и данни от Историческия музей - В. Търново, е сравнително точна. Можем само да съжالياваме, че не са посочени източниците за сведенията относно дейността на М. Радославов в Одеса. Вероятно препоръка за висшето военно училище в Одеса М. Радославов получава от покровителя си д-р Васил Берон, който по-късно (през 1880 г.) кумува на сватбата му с Мариола хаджи Минчева, както и от самите болградски дейци на емиграцията.

Интересен е фактът, че самият Минко Радославов в спомените си не обяснява този епизод с възможността да следва в Одеското военно училище, а само отбелязва по-късно: "Обаче аз като свърших гимназията, завърнах се в България. И първото ми учителствуване беше в родното ми село Златарица, после гр. Котел, В. Търново преди освобождението и в гр. Трявна след освобождението"⁶. Не добавят нищо повече и останалите негови биографи. Самата диплома на Минко Радославов е от 1870 г. под номер 294. В нея са вписани оценки по история, физика, география, агрономия, религия, френски език и т. н. Минко Радославов получава едно солидно за времето си гимназиално образование, което му дава възможност свободно да преподава и да допринася за ускореното развитие на българското просвещение. Не бива да се забравя, че в Болград той е в досег с новоизлизащите издания - книги и списания, които печата печатницата на Болградското централно училище. Тук работят опитните печатари-издатели Райчо Ил. Блъсков и Сава Радулов. С дейността на елитното учебно заведение са свързани такива възрожденски дейци като д-р Иван Селимински, Теодоси Икономов, П. Фитов, А. Узунев - настоятел на училището, Ив. Иванов, М. Мумджиев, Н. Минков, М. Паничерски, Димитър

Христофоров. Някои от тях като Сава Радулов поддържат връзки с Г. С. Раковски; Васил Берон и Теодоси Икономов кореспондират с Ив. Касабов, М. Паничерски с К. Цанков. Установени са контакти с одеския благодетел Никола Палаузов, с общественика Евлоги Георгиев в Букурещ. Очевидно учителите и настоятелството на гимназията са свързани както със "старите", така и с "младите" и БРЦК. Подобни контакти едва ли са убягнали от вниманието на Минко Радославов. Вероятно е и в някои от тях той да е бил посветен. Неслучайно при завръщането си в Златарица, около 1870 - 1871 г., той полага основите на Златаришкия революционен комитет, един от най-дейните в района⁷.

Близък роднина на Минко е Радослав Радославов, син на възрожденския учител и книжовник Радко Радославов и брат на известния критик и прокламатор на българския символизъм. Събирайки сведения за баща си, Радослав Радославов изглежда попада на известни сведения и за своя чичо Минко Радославов, за когото месец след смъртта му пише възпоменателна биографична статия. В нея отбелязва и за Одеския период в живота на златаришкия учител и революционер: "От Болград заминава за Одеса, гдето завлечен в тогавашните идеи, взема участие в Българското революционно движение и се впуска в тая борба"⁸. Няколко години по-късно на страниците на софийския вестник "Днес", брой 706 от 25 август 1942 г., журналистът Димитър Христофоров пресъздава интересна ситуация по време на заседанието на Първото обикновено народно събрание, когато консерваторите настояват за касиране избора на Минко Радославов за народен представител. В защита на приятеля и съпартиеца си застава Стефан Стамболов, като иронично подхвърля на противниковата страна: "Аз мислех, че съвсем не е било нужно да му се търсят годините в Болград и по Влашко и да се телеграфира там, когато има толкова доказателства у дома си... Аз вярвам, че г. Радославов нямаше да приеме избора си, ако той сам се осъзнаваше, че има 30 години..." Очевидно, покрай спора за годините на М. Радославов (за избор на народен представител те трябва да са най-малко 30), става ясно, че дейността на Минко Радославов в Болград и Румъния е била обществено известна и още тогава е давала повод за коментари. Едно по-обстойно проучване на архивните фондове, свързани с Болградската гимназия в Народна библиотека "Св. св. Кирил и Методий", би могло да осветли повече неговата дейност през периода на пребиваването му в Бесарабия. Засега обаче разполагаме със сведения за оригиналната диплома № 294 от 1870 г. на Болградската гимназия, която е предадена на библиотеката от сина на М. Радославов - инж. Богомил Радославов, заедно с други документи, оформящи фонда на поборника и просветния деец⁹. Все пак от спомените и по-късните публикации за М. Радославов можем да заключим, че в Болград той е бил увлечен от идеите на националноосвободителното движение, имал е редица срещи с представители на българската революционна емиграция, но е считал, че вместо да се запише във Военното училище в Одеса, където са започнали да се обучават редица българи, е по-удачно да се върне в Търновския край и на място да работи за освободителното дело. Така през учебната 1870 - 1871 г. и през 1871 - 1872 г. той се установява в родната Златарица и работи като учител. В едно свое писмо с дата 2 юни 1911 г. Минко Радославов пише до директора на златаришкото класно училище Христо Тодоров по случай 50-годишния юбилей на училището: "Тук ми се иска да забележа, че в класовете и отделенията числото на учениците варираше между 150-250, и че половината от времето на учителствуването ми, прекарах сам - без помощник; селяните отказваха да наемат още един учител, защото съм бил скъп - 3000 гроша за година..."¹¹.

В едно свое изследване за просветното дело в Златарица през Възраждането Н. Попйорданова сочи, че за да се прекратят разприте, училищното настоятелство назначило през 1871 г. М. Радославов, който преустроил училището от двукласно в трикласно¹². За успешната преподавателска дейност, разбира се, му помагат получените в Болградската гимназия знания. М. Радославов обаче влиза в конфликт със старите учители Никола Милков, свещениците Никола Гайнов и Иван Нешков, както и с техни поддръжници. След като младият даскал Минко си позволява да накаже свой ученик, скандалът избухва. Противниците на новия учител с колове в ръце тръгват към училището, обвинявайки го в малтретиране на учениците и в изхвърляне на църковните книги. На входа на училището те са спрени от неколцина златарчани, но все пак този скандал принуждава болградските възпитаници да напусне Златарица. Подадено е оплакване и до Търновската община¹².

През златаришкия период на учителската си дейност Минко Радославов се изявява и като дописник. В една кореспонденция до вилаетския вестник "Дунав" в Русе, с дата 29 май 1871 г., той съобщава за опустошителния град, който причинява много щети на местното население в Златарица: "Завчера на 27-ий того [27 май 1871 г.], часът по осем след обяд, нечаяно ся появи от Запад един чернъ облак, от когото в разстояние на еднъ четвърт, завяе една твърде страшна бора и завая доста силен град. Този град истроши керемидите на къщата, и ги смъкна на чясти на земята, уби съвършено сеидбите, и там, гдето влезеше човек, ся губеше помежду класовете, днес тии не са по-високи от самите бразди; лозята, които наполовина бяха почти прекършени, останаха голи и черни чюкани: градът изби твърде много от домашните животни, като натърти даже и жени, които ся случиха по полето и днес лежат болни. Някои от любопитните ни селяни притеглиха няколко зърна от тоя град, и намерили, че едно зърно е дошло повече от 60 драми. Този град, когото нашите стари селяни не са чювали нито виждали до сега, причини такваз една щета на селото ни, шото до пет години неше може да дойде на себе си. Градът едвам можа да ся стопи за два дни. М. Р."¹³.

Изглежда, у Минко Радославов е имало усет към пестелива и точна фраза, умение за описателност, точни наблюдения, но той не тръгва по пътя на по-големия си брат Радко Радославов, който оставя име на книжовник, на писател-мемоарист. Дори и в упоменатата кореспонденция личи оценката към събитията, социалния му еквивалент. Трябва да изминат още пет години, за да узрее народът за друга една стихия - Априлското въстание, в което той ще се включи заедно със златарчани. Зад иначе безобидната дописка се таи авторът на революционната идея за основаването на златаришкия революционен комитет. чиито основи са положени във времето около 1870 - 1871 г., когато учителства Минко Радославов. Самото му пропъждане от селото е дело на хора, чужди на освободителното дело. Не е изключено да е търсен повод Минко да бъде отстранен съзнателно от селото, за да "не мъти главите" на своите съселяни. В споменатото си писмо от 2 юни 1911 г. до училищния директор Хр. Тодоров болградският възпитаник пише: "Напуснах Златарица, отидох в Букурещ, постъпих в агрокултурното училище, не ми са хареса, върнах се обратно, станах учител в Котел 1873 год., по-сетне в Търново. Обладан от идеята за освобождение, заряхах даскалъка и се предадох на вътрешната организация"¹⁴. Действително от втората половина на учебната 1872 - 1872 г. и през учебната 1873 - 1874 г. М. Радославов е учител в Котел, където развива активна просветна и читалищна дейност. Инициатор е котелското читалище да стане спомоществовател на две преводни книги, които Българското печатарско

дружество "Промишление" - Цариград, смята да издаде. За тази цел пише до издателя-книжар на дружеството Иван Говедаров в столицата на империята: "Причините са безбройни, ала при всичко това, ний ви молим покорно, шом получите тези спомощест[во]вания, имайте добрината да ги вмените в края на книгата "Приключения на Телемаха" и "Пътувание около светът"

Котел

за читалището

Г[одина] 1873 ноемвр. 16

Минко Радославов"¹⁵.

През 1874 - 1875 и първата половина на учебната 1875 - 1876 г. той учителства в Великотърновската градска непълна гимназия, но подготовката на Априлското въстание налага да се върне в родната Златарица и да организира за бойни действия златаришкия революционен комитет. В съдбовните дни като председател на комитета извършва възстановяване на революционната организация в селището, която наброява 60 човека. Пътува до Дряново, където председател на комитета е неговият брат Радко Радославов, и урежда доставката на барут и ножове. Среща се с ръководителите на въстанието в Първи революционен окръг - Георги Измирлиев, Иван Панов, Стефан Стамболов, Никола Кабакчиев. Поддържа връзките на златаришкия комитет със Стоил войвода, Георги Бошнаков, Марин Станчев, Марин Цонзоров, Христо Ковънлъчанина - Сарандю. Опитва заедно с хаджи Лазар рисковано пътуване в навечерието на въстанието да достави от Гюргево модерни пушки, но пратката е заловена и саият Минко Радославов е подирен от турската полиция, за да бъде арестуван. Укрива се в Търново в дома на Никола Кабакчиев. При обявяване на въстанието в окръжния център и настъпилите арести Минко Радославов побързва да се върне в Златарица, където също се извършват обиски и арести от свирепия Бошнак Ибрахим, изпратен с осем заплата от властите да предотврати въстанието в селището. Все пак Минко Радославов успява да изведе малка чета от Златарица, като прави безуспешни опити да се свърже с други въстанически формирования. Четата обикаля няколко дни в горите и местностите Чуката и Могилата край Златарица, дори се отправя към горите край с. Джулоница, но впоследствие се разпръсва, а Минко заедно с въстаника Петко Денкин се укрива в с. Къпиново, в дома на чорбаджи Руси. В същото време в Златарица продължават арестите и изтезанията. Арестуван и сетне убит в Търновския затвор е Йовко Делигергев. Друг член на комитета и брат на Минко - Атанас Кожухаря, е бесен надолу с главата и завинаги оглушава. На жестоки мъчения е подложен златаришкият учител Пенчо Вакъвчиев и по-късно умира. Изтезавана е Минковата сестра - Вица. За да гарантира живота и спокойствието на съселяните си, Минко Радославов предприема рискована постъпка, която може да му струва главата - отива при богатия и влиятелен големец хаджи Дервиш, който е отседнал в Къпиново със задача да преследва комитите в Еленско и Горнооряховско. Хаджи Дервиш е добре познат на Минковия баща и му дава съвет да убеди сина си да се предаде на властите, като обещава застъпничество. След арестуването си Минко Радославов действително е хвърлен в Търновския затвор, споделяйки мъченическата съдба на стотици затворени българи. Тук е и неговият брат Радко Радославов, арестуван на 24 април 1876 г. Двамата братя са освободени след около двумесечно пребиваване в Търновската тъмница, като за облекчаване на тяхното положение допринасят и златаришките първенци начело с техния баща Марин Радославов; спомага и застъпничеството на хаджи Дервиш, както и ходатайствата на еленчани и най-вече на Юрдан Теодоров - член на Извънредния съд в Търново.

По време на Освободителната война 1877 - 1878 г. Минко Радославов е преводач в руската армия от руски и турски език. От 1 август до 16 септември като чиновник в Търновското губернаторство се грижи за реквизирането на зърнени храни, домашни животни и инвентар, чиито собственици са забягналите от областта турци. През 1878 г. изпълнява длъжността секретар и преводач на Османпазарския (Осман пазар - дн. Омуртаг) окръжен началник. Следват години, в които Минко Радославов е един от първостроителите на българската държава - народен представител в Първото и Второто обикновено народно събрание; през 80-те години на XIX в. е окръжен управител на Враца (1881 г.) и в същата година след уволнението си е учител по френски език в Трявна. През 1880 г. вече се е оженил за Мариола Минчева, дъщеря на прочутия търновски търговец хаджи Минчо. Съдбата отново му се усмихва - през 1885 и 1887 г. е окръжен управител в Разград, през 1886 г. - в Сливен, през 1888 г. в Кюстендил, през 1889 г. в Шумен, през 1891 г. в Ст. Загора, в Босилеград през 1901 г., във В. Търново през 1908 г., където активно съдейства за реализиране строежа на Окръжната сметна палата. През 1909 г. е окръжен управител в Бургас. Заема и длъжността главен инспектор на полицията, на следващата година в Бургас. Два пъти е градоначалник на София (1885 - 1891 и 1894 - 1895 г.). През 1896 г. участва в ожесточени политически борби в Еленска околия наред със сподвижниците си Юрдан Теодоров - баща на писателя-модернист Петко Ю. Тодоров, д-р Моллов, русенския адвокат Иван Белинов - редактор на в. "Законност" в дунавския град. По време на ноемврийските избори за народни представители през 1896 г. Минко Радославов е водач в кампанията на златаришкия район от Демократическата партия и активната му позиция принуждава новите властници от Народната партия да го арестуват и хвърлят в Еленския затвор, който според него бил по-лош дори от Търновската тъмница през 1876 г. Съдбата сякаш си играе с някогашния болградски възпитаник - ту го издига, ту го сваля от гребена на политическата вълна. Все пак познанията и способностите му от елитната гимназия в Болград са решаващи, когато трябва да му се повери висша държавна длъжност. За успешното справяне със служебната работа допринася и ползването на няколко чужди езика - турски, румънски, руски, френски¹⁷.

Неоспорими са заслугите на Минко Радославов за разпръскване на турските шайки в Делиормана в средата на 80-те години на XIX век, в издирването и залавянето на крадци и разбойнически банди по западната българска граница. През 1918 г. на 69-годишна възраст в преломното за България време е изпратен за окръжен управител на Прищина. В окупираната от българските войски област Косово цари беззаконие. С твърда ръка опитният държавник се бори с мародерствата и корупцията, а когато нашите войски се изтеглят към София, бързо и находчиво успява да спаси 15 милиона лева на държавата.

Минко Радославов не е чужд и на родолюбиви жестове. За построяването на читалището в Златарица дарява голяма сума¹⁸. Впоследствие също дарява средства за неговото доизграждане¹⁹. През есента на 1934 г. в Деня на будителите признателната златаришка общественост отбелязва заслугите му като поборник, просветен деец и държавник и наименува една от улиците в селището на негово име. Няколко месеца по-късно - на 17 януари 1935 г., Минко Радославов умира в дома си в София. За уважението към неговата личност свидетелстват телеграмите от златаришкото кметство и читалище по повод на смъртта му до неговата съпруга Райна²⁰.

Минко Радославов е един от най-известните дейци на националноосвободителното

движение и на просветното дело, завършили елитната Болградска гимназия и оставили трайна следа между политиките от т. нар. "среден ешалон" в изграждането на младата българска държава. Затова приносите му се нуждаят от обективна оценка и заемане на подобаващо място в политическата и културната история на нацията²¹.

Бележки

¹ Радославов, Р. Минко Радославов. По случай един месец от смъртта му. - Велико търновска трибуна, III, № 87, 20 февр. 1935; Христоводоров, Д. Как Минко Радославов в Прищина спаси на държавата 15 милиона лева. - Днес, III, № 706, 25 февр. 1942; Илиев, П. Живот, посветен на делото и хората. - Борба [В. Търново], № 2, 7 ян. 1986, страница "Златаришки пламък", № 1; Георгиев, Л. Приятели и врагове. Непубликувани писма за взаимоотношенията Стефан Стамболов - Минко Радославов. - Юбилеен в-к "Стефан Стамболов 1854 - 1994" [В. Търново] и др.

² Еленска защита [Елена], XII, № 586, 26 юни 1937.

³ Българска възрожденска интелигенция. Състав. Н. Генчев и Кр. Даскалова. С., Д-р П. Берон, 1988, с. 65.

⁴ Еленска защита [Елена], XII, № 586, 26 юни 1937.

⁵ Публикувано в: Георгиев, Л. Минко Радославов - поборник, просветен деец и държавник. В. Търново, Р. С. Радославов, 1999, с. 84.

⁶ Еленска защита [Елена], XII, № 586, 26 юни 1937.

⁷ Георгиев, Л. Минко Радославов - поборник, просветен деец и държавник. В. Търново, Р. С. Радославов, 1999, с. 16; Георгиев, Л. Златаришкият революционен комитет в подготовката на Априлското въстание 1876 г. - Архив за поселищни проучвания, 2, 1993, № 1, с. 21.

⁸ Радославов, Р. Минко Радославов. По случай един месец от смъртта му. - Великотърновска трибуна, III, № 87, 20 февр. 1935.

⁹ По този въпрос виж: Тилева, В. Документалната база на Народната библиотека "Св. св. Кирил и Методий" за бесарабските българи и Болградската гимназия. - В: Болградската гимназия. Сборник по случай 135 години от основаването ѝ. С., Културно-просв. център "В. Априлов", 1993, с. 105-115.

¹⁰ НБКМ - БИА, ф. 200, II В 10. 117.

¹¹ Юбилеен лист "100 години класно училище Златарица", брой единствен, май 1960.

¹² Попйорданова, Н. Просветното дело в Златарица през Възраждането. - В: Златарица. Страници от многовековната ѝ история. В. Търново, 1999, с. 60.

¹³ Дунав, VII, № 583, 13 юни 1871.

¹⁴ Юбилеен лист "100 години класно училище Златарица", брой единствен, май 1960.

¹⁵ НБКМ - БИА, ф. 246, II Д 2148. Цит. по Тилева, В. Българско печатарско дружество "Промишление" в Цариград. 1870 - 1885. С., 1985, с. 305.

¹⁶ Георгиев, Л. Радко Радославов - жизнен път и творчество. В. Търново, Р. С. Радославов, 1999, с. 25.

¹⁷ НБКМ - БИА, ф. 200, II В 10. 116 - 10. 130.

¹⁸ Радева, Ж. Културното развитие на Златарица от Освобождението до края на 90-те години на XX век. - В: Златарица. Страници от многовековната ѝ история. В. Търново. 1999, с. 138.

¹⁹ Благодарствено писмо на читалище "Развитие" - Златарица до М. Радославов - 14. I. 1934 г. Пази се във фонда на Градския исторически музей - Златарица.

²⁰ Факсимилета от телеграмите се пазят в златаришкия музей.

²¹ Традициите в просветното дело, образованието и държавността Минко Радославов предава на синовете си Богомил и Васил, завършили минно инженерство във Фрайберг, Германия. Богомил Радославов е директор на Държавни мини Перник (1923 - 1925), а брат му е министър на железниците и директор на мините в Перник до 9 септември 1944 г. Двамата са автори на редица трудове и книги по геология и минно дело, някои и на немски език.